

Електронний журнал «Державне управління: удосконалення та розвиток» включено до переліку наукових фахових видань України з державного управління (Категорія «Б», Наказ Міністерства освіти і науки України № 1643 від 28.12.2019).

Спеціальність – 281.

Державне управління: удосконалення та розвиток. 2023. № 6.

DOI: <http://doi.org/10.32702/2307-2156.2023.6.15>

УДК 351: 352

О. В. Валов,

аспірант кафедри публічного управління, менеджменту інноваційної діяльності та дорадництва, Національний університет біоресурсів і природокористування України

ORCID ID : <https://orcid.org/0000-0001-7369-4435>

ЗАСТОСУВАННЯ ПАРТИСИПАТИВНОГО ПІДХОДУ ДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНТЕГРОВАНОГО РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД

O. Valov,

Postgraduate student of the Department of Public Administration, Innovation Management and Extension Service, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

APPLICATION OF PARTICIPATIVE APPROACH TO ENSURING INTEGRATED DEVELOPMENT OF TERRITORIAL COMMUNITIES

У статті розглянуто застосування партисипативного підходу до розвитку територіальних громад, що передбачає реалізацію принципу субсидіарності та активне залучення громадськості до процесів розроблення й прийняття управлінських рішень. Проаналізовано концепції інтегрованого розвитку міст Вінниці, Житомира та Полтави. Встановлено, що залучення представників влади, бізнесу та населення до розроблення концепцій сприяло

формуванню комплексного бачення подальшого розвитку територіальної громади та визначенню пріоритетів. Важливими пріоритетами інтегрованого розвитку міст визначено: забезпечення комфорту проживання мешканців з урахування безбар'єрного доступу та гендерної рівності, впровадження міжнародних стандартів економічного розвитку громад, модернізацію транспортної та житлової інфраструктури з дотриманням екологічних вимог, підтримання діяльності громадських інституцій, створення зручних сервісів надання публічних послуг з використанням цифрових технологій, збереження історико-культурної та природної спадщини, розвиток об'єктів туризму, рекреації, спорту та активного відпочинку мешканців.

The use of a participatory approach to the development of territorial communities based on integrated development is considered in the article. Since 2014, the reform of the decentralization of power relations has been implemented in Ukraine, which provides for the implementation of the principle of subsidiarity and the active involvement of the public in the processes of development and making of managerial decisions. In 2016 the local self-government bodies together with the Governmental German Society for International Cooperation (GIZ) for the financial support of the governments of Federal Republic of Germany and Swiss Confederation began to implement the project "Integrated development of cities in Ukraine", which involved the participation of the public, business representatives and authorities to the the development of relevant concepts. The purpose of the article is to analyze the concepts of integrated development of Vinnytsia, Zhytomyr and Poltava cities, which are developed based on a participatory approach, and to determine the priorities of further development of territorial communities. It was established that the residents of those cities participated in the development of concepts of integrated development through participation in various public events: forums, conferences, festivals, exhibitions, round tables, working and focus groups, surveys, seminars, specialist trainings, thematic meetings, presentations of concept projects, voting etc. The involvement of the public in the development of the concept of integrated development contributed to the formation of a comprehensive vision of the future development of the territorial community and the determination of priorities for making managerial decisions. The important priorities of the integrated development of cities are defined, which are connected with ensuring the comfort of residents' living, taking into account barrier-free access and gender equality, implementing international standards of economic development of communities, modernizing

transport and housing infrastructure in compliance with environmental requirements, maintaining the activities of public institutions, creating convenient services for the provision of public services with the use of digital technologies, preservation of historical, cultural and natural heritage, development of tourism, recreation, sports and active leisure objects for residents.

Ключові слова: децентралізація, інтегрований розвиток, концепція інтегрованого розвитку, територіальна громада, партисипативний підхід.

Keywords: decentralization, integrated development, concept of integrated development, territorial community, participatory approach.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Відомо, що у світі інтегрований підхід до розвитку міст застосовується з кінця ХХ-го ст. Відповідно до Лейпцизької Хартії сталого розвитку європейських міст інтегрована політика використовує різні інструменти управління розвитком міст, за допомогою яких підвищується конкурентоспроможність територіальних громад, при цьому враховуються тенденції міграцій і старіння населення. Пріоритетним є сприяння розвитку активної освітньої політики дітей, молоді, дорослих, зміцненню місцевої економіки та політики ринку праці; модернізація інфраструктурних мереж і підвищення енергоефективності; створення якісних громадських просторів та ефективне функціонування безпечного та недорогого міського транспорту тощо [1].

З 2014 р. в Україні реалізується реформа децентралізації владних відносин, яка визначила новий підхід до розвитку територіальних громад, що передбачає реалізацію принципу субсидіарності (через розподіл повноважень і максимальне наближення публічних послуг до кінцевого споживача) та активне залучення громадськості до процесів розроблення й прийняття управлінських рішень. Органи місцевого самоврядування спільно з урядовим німецьким товариством міжнародного співробітництва (GIZ) за фінансової підтримки урядів Федеративної Республіки Німеччина та Швейцарської Конфедерації з 2016 р. почали реалізовувати проєкт «Інтегрований розвиток міст в Україні», що передбачав розробку відповідних концепцій. Такий підхід дозволяє

здійснювати ефективний сталий секторальний розвиток територіальної громади: інфраструктура та транспорт; економіка, туризм та інвестиції; культурна спадщина; навколишнє середовище й озеленення; соціальна інфраструктура. Значну роль в цьому питанні відіграє небайдужість місцевих мешканців, у т.ч. внутрішньо переміщених осіб, які з 2014 р. інтегруються у нових громадах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідники Л. Руденко, С. Лісовський, Є. Маруняк зазначають, що «планування розвитку територій потребує опрацювання і потенційних стратегічних цілей просторового розвитку держави, а саме: використання можливостей поліцентричного розвитку, функціональна інтеграція та використання потенціалу територій для підвищення їх конкурентоспроможності, розумного й інклюзивного зростання; збільшення комунікаційної доступності: транспорт, інформаційні технології та зменшення негативного впливу на навколишнє середовище; підвищення якості управління й територіального планування» [2]. Науковці В. Чевганова й О. Григор'єва вважають, що для цього доцільно застосовувати інтегрований підхід, який «поєднує взаємну дію економічного, соціального, екологічного і структурного розвитку міст» [3]. На думку З. Галушки та В. Соболева інтегрований розвиток поєднує в собі дві концепції: «універсальності, що визначає загальні пріоритети та дає змогу порівнювати рівні розвитку територій, ранжувати їх та використовувати наявний досвід соціально-економічного розвитку, так і концепції унікальності, за якої забезпечується максимальне врахування особливостей культурного та соціально-економічного розвитку міста» [4, с. 83]. Як зазначають О. Головня та М. Кондратова, інтегрований розвиток є «способом активізації та поєднання наявних ресурсів для досягнення зацікавленими сторонами поставлених цілей», а тому потрібно «у стратегічних документах визначати візію, цілі, завдання та проєкти розвитку міст» [5]. Проте, не висвітленим залишається питання застосування партисипативного підходу до забезпечення інтегрованого розвитку територіальних громад, а тому потребує окремого дослідження.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті – проаналізувати розроблені на основі партисипативного підходу концепції інтегрованого розвитку міст Вінниці, Житомира та Полтави та визначити пріоритети подальшого розвитку територіальних громад.

Виклад основного матеріалу дослідження. Встановлено, що в містах Вінниці, Житомирі та Полтаві мешканці долучались до розроблення концепцій інтегрованого розвитку, беручи участь у різних публічних заходах, зокрема у: форумах, конференціях, фестивалях, виставках, круглих столах, робочих і фокус-групах, опитуваннях, семінарах, фахових тренінгах і майстернях, тематичних зустрічах, презентаціях проєктів концепції, громадському голосуванні тощо. Таке залучення громадськості сприяло формуванню комплексного бачення майбутнього розвитку конкретної територіальної громади, що складалось з визначених пріоритетів як орієнтиру при прийнятті майбутніх управлінських рішень для представників місцевої влади, бізнесу та громадян.

За результатами проведеного аналізу розроблених концепцій встановлено пріоритети інтегрованого розвитку міст Вінниці, Житомира та Полтави.

Так, жителі Вінниці для забезпечення розвитку їх міста визначили такі пріоритети [6]:

1. Комфортне, культурне та соціально відповідальне місто передбачає формування у мешканців відповідального ставлення до власного життя та здоров'я, забезпечення гендерної рівності та доступу до якісних послуг всіх людей, а також права дітей на інформацію, вільне висловлення своєї думки, створення сприятливих умов і міського середовища для самореалізації містян, у т.ч. молоді й активного їх залучення до суспільно-громадського життя міста.

2. Конкурентоспроможне українське місто на мапі Східної Європи потребує впровадження міжнародних стандартів сталого розвитку громад, зокрема системи муніципальної статистики й індикаторів, у т.ч. у галузевому розрізі; проведення диверсифікації економіки міста, дерегуляції та стимулювання розвитку бізнесу, що сприятиме створенню нових екологічних виробництв і технологій, індустріальних парків і галузевих кластерів та інше,

нарощуванню людського капіталу, формування креативної економіки міста, розвитку індустрії гостинності, різних видів туристичної й екскурсійної діяльності та виникненню необхідної інфраструктури; перетворення міста у потужну фінансову корпорацію.

3. Екологічне та зелене місто сталої мобільності передбачає модернізацію інфраструктури, поліпшення екологічного стану та мобільності. Тобто в питанні розвитку транспортної сфери перевага має надаватись пішоходу, далі – велосипедисту, а потім – громадському та приватному транспорту, і забезпеченню безпеки, тобто транспорт має бути сучасним і справним, комфорту – інклюзивним, мультимодальним і швидким, сталості – екологічно й економічно ефективним.

4. Місто збалансованого просторового розвитку полягає у наявності комфортного й безбар'єрного простору з очищеною акваторією річки, мережею громадських субцентрів, короткими відстанями, організованим трафіком і чіткими межами забудови, а також збалансованого житлового фонду, що передбачає його модернізацію та реконструкцію кварталів масової забудови.

5. Місто сильної громади полягає у забезпеченні розвитку громадянського суспільства шляхом впровадження партисипативної демократії, просвітництва та громадської освіти, підтримання діяльності відповідних інституцій, створенні у Вінницькій територіальній громаді зручних і доступних для клієнтів сервісів (е-урядування, муніципальні послуги), цифровізації муніципального простору, формування безпечного міського середовища, мінімізації корупційних ризиків, підвищенні публічності, прозорості та доступності влади для мешканців.

Отже, концепція інтегрованого розвитку міста Вінниця до 2030 р. є планом дій, які мають реалізовуватись через прийняті в подальшому місцеві програми розвитку і відповідні проекти. Цей документ є демонстрацією спільної відповідальності всіх мешканців, а не лише органу місцевої влади за майбутній розвиток міста, консолідуючи наявні людські, природні та матеріальні ресурси.

На думку жителів Житомира, подальший розвиток міста має відбуватись за такими пріоритетами [7]:

1. Ефективне місто передбачає розвиток місцевого малого та середнього бізнесу, підвищення можливостей для інвестицій (зовнішніх і внутрішніх), просування місцевих компаній на національному та зарубіжних ринках. Для цього потрібно запроваджувати сучасні підходи до розвитку інфраструктури підтримки бізнесу, сприяти налагодженню співпраці в рамках кластерів і просування брендів місцевих виробників, формуючи сприятливе середовище для активізації та ведення економічної й інвестиційної діяльності. Отже, наголошено на створенні інформаційної платформи інвестиційного та кадрового потенціалу, забезпеченні комплексного супроводу інвесторів та інвестиційних проєктів, сприянні ефективного використання промислових зон і розвитку їх інфраструктури.

2. Інноваційне місто відкриває нові можливості для реалізації людського потенціалу, самореалізації жінок і чоловіків різного віку, а поєднуючи наукові, освітні, виробничі установи сприяє поширенню інновацій та розвитку творчих індустрій, що в свою чергу є позитивним аспектом для працевлаштування. Отже, наголошено на забезпеченні міста інноваційно-дослідницькою інфраструктурою та технологіями, залученні закладів вищої освіти до розвитку економіки та ринку праці, врахуванні у міських програмах пріоритетні галузі інноваційної діяльності та «сектори росту», а також наданні організаційної, інформаційної й фінансової підтримки інноваційного потенціалу.

3. Активне місто має власну ідентичність і продукує ідеї та новації у галузях культури, спорту, туризму й інших, зі збереження історико-культурної та природної спадщини, що робить місто є привабливим для мешканців, гостей і потенційних інвесторів, конкурентоспроможним і впізнаваним як всередині держави, так і в світі. Увагу акцентовано більше на введенні здорового й спортивного способів життя: реконструкції мережі стадіонів, спортивних споруд і майданчиків для масового й професійного спорту, спорудженні багатофункціонального спортивного комплексу для ігрових видів спорту, розвитку інфраструктури для водних видів спорту й дозвілля, закритих басейн і

відкритий водойм, облаштуванні паркових зон, скверів і прибудинкових територій для активного відпочинку та здоров'я.

4. Комфортне місто створює можливості для запровадження практик сталої міської мобільності. Запровадження сучасних принципів планування сприяє трансформації торговельних і промислових районів, сталому розвитку всього міста, створенню публічних просторів у мікрорайонах і підвищенню якості життя мешканців. Отже, наголошено на забезпеченні великої кількості різноманітних функцій центрів мікрорайонів і створенні публічних просторів для комфортного перебування в них різних категорій населення, розвитку продовольчих ринків із відповідним транспортним сполученням як у межах району, так і для приміських перевезень.

5. Зелене місто дозволяє протидіяти глобальним викликам, формуючи екологічну свідомість у громадян і представників бізнесу щодо якості води, повітря, збільшуючи кількість зелених зон та територій озеленень вулиць, прибудинкових територій, раціонально управляючи наявними ресурсами й відходами, розвиваючи екологічно чистий транспорт і зменшуючи викиди CO₂, запроваджуючи енергоефективність та збільшуючи частку використання відновлювальних джерел енергії тощо. Отже, наголошено на відновленні, реконструкції та збільшенні рекреаційних і природно-заповідних зон міста, очищенні водойм й облаштуванні зон активного відпочинку біля води, а також пішохідних і велосипедних маршрутів, які пов'язують публічні простори, зони відпочинку, зелені зони у районах міста та передмістя.

6. Інклюзивне місто є місцем проживання людей різного віку, статі, національності, віросповідання, соціального та матеріального статусів, фізичних можливостей тощо, які мають право на якісне життя й самореалізацію. Для цього потрібно подолати як фізичні бар'єри у міській інфраструктурі, так і на рівні свідомості громадян і відносин у суспільстві, гарантувати якісну медичну та соціальну допомогу, освіту та громадську безпеку тощо. Увагу акцентовано на забезпеченні доступності міської інфраструктури для всіх категорій суспільства, підвищенні загального рівня толерантності в суспільстві, збалансованої участі жінок і чоловіків у соціально-

економічному житті на рівні прийняття управлінських рішень, інтегруванні вразливих категорій населення через розвиток центрів підтримки та соціального підприємництва.

Отже, концепція інтегрованого розвитку міста Житомир до 2030 р. також є фарватером для впровадження певних політик, програм і проєктів у довгостроковій перспективі, що має покращити комунікацію та співпрацю всіх зацікавлених сторін (органу місцевого самоврядування, мешканців і суб'єктів господарської діяльності різних форм власності з населених пунктів, які увійшли до складу Житомирської територіальної громади).

На думку мешканців Полтави досягнення наступних пріоритетів сприятиме ефективному розвитку їх міста [8]:

1. Диверсифікація економіки, що передбачає проведення необхідних заходів із ревіталізації територій та їх інтеграції в структуру міста, стимулювання економічного розвитку, просування та розвитку екологічного виробництва, економіки знань, зокрема креативних індустрій, встановлення постійних та ефективних зв'язків між наукою, виробництвом і владою.

2. Посилення статусу Полтави як регіонального центру шляхом встановлення чіткої ієрархії функціональних центрів, закріплення статусу історичного міста (культурної спадщини) та обов'язкового дотримання чинних правил і норм будівництва для збереження міського ландшафту, що зробить місто більш привабливим як для мешканців, так і для туристів, інвесторів і кваліфікованого персоналу, що шукає роботу.

3. Житло та житлова інфраструктура, де має бути розширений ринок доступного власного й орендованого житла для всіх категорій населення та якісних послуг із дотриманням національних стандартів та норм, зокрема освітніх, медичних, центрів надання адміністративних послуг і центрів соціального обслуговування, ігрових майданчиків тощо. При наданні послуг, орієнтуватись на якість обслуговування, індивідуальний підхід, задоволення потреб громадян.

4. Туризм і культура передбачає розширення видів туризму та сервісів, розвиток туристичної інфраструктури, створення доступних і привабливих

місць для відпочинку та проведення різноманітних заходів у галузі культури, спорту й дозвілля для різних вікових груп, у т.ч. регіонального та національного рівня; а також розвиток закладів оздоровчого туризму та надання послуг з реабілітації тощо.

5. Довкілля та розвиток зелених зон передбачає створення інформаційно-аналітичної системи екологічного моніторингу й управління в місті, збереження зелених насаджень та розвиток водоохоронних і природно-рекреаційних зон, налагодження ефективної системи управління відходами шляхом організації муніципального співробітництва і створення державно-приватного партнерства, розвиток екологічної просвіти та підвищення рівня екологічної культури населення.

6. Поліпшення мобільності шляхом підвищення привабливості громадського транспорту (покращення якості послуг та умов для маломобільних груп населення, впровадження ефективної системи управління та надання пріоритету руху в загальному транспортному потоці, розвиток мультимодальності й інтегрованості тощо), збору й аналізу даних про місто та створення інтелектуальної транспортної системи (впровадження системи електронних платежів за транспортні послуги, надання інформації учасникам дорожнього руху, оновлення інфраструктури відповідно до новітніх технологій, прийняття рішень на основі даних), впорядкування паркувального простору міста, розвиток пішохідного безбар'єрного простору та велосипедного руху (популяризація велосипедного транспорту серед жителів і туристів, створення можливостей для швидкого й безпечного пересуватися містом), підвищення рівня безпеки руху (створення безпечного міського середовища та поліпшення культури дорожнього руху).

Отже, Концепція інтегрованого розвитку міста Полтава до 2030 р., як аналізовані вище документи міст Вінниці та Житомиру, є свідченням того, що застосування партисипативного підходу є важливою умовою для побудови ефективних партнерських відносин між усіма зацікавленими сторонами.

Практика включення зацікавлених осіб до процесу управління становить основу побудови міцного громадянського суспільства. Такі його елементи як

самоорганізація громадян заради спільного блага, здатність вирішувати спільні проблеми чи волонтерська діяльність є обов'язковою умовою діяльності в рамках практик належного урядування. Головною характеристикою концепції належного урядування є широка суспільна партисипація, зміст якої полягає у свідомій активній участі громадян у формуванні, виробленні та реалізації політичних та інших життєвих рішень [9].

Висновки та перспективи подальших розвідок у даному напрямі. За результатами аналізу концепцій інтегрованого розвитку Вінниці, Житомирі та Полтави з'ясовано, що інтегрований розвиток територіальних громад має відбуватись за поліцентричною системою, за якої створюється багато локальних функціональних зон. Такий підхід має забезпечити комплексний розвиток усіх населених пунктів, які ввійшли до складу територіальної громади, не обмежуючись її центром. Залучення до формування візії сталого розвитку територіальної громади всіх зацікавлених сторін сприяє проведенню більш якісної інвентаризації територій, виявленню сильних і слабких сторін, загроз і можливостей, чіткому формуванню цілей і завдань розвитку, а також узгодженню просторових, галузевих та інших планів і політик. Застосування партисипативного підходу підвищить роль громадськості у прийнятті управлінських рішень, забезпечить баланс інтересів держави, регіону й населених пунктів територіальної громади, ефективно витрачання бюджетних та інвестиційних коштів. При забезпеченні місцевого інтегрованого розвитку потрібно постійно враховувати потреби людини при плануванні, застосовуючи партисипативний, гендерний та інклюзивний підходи, у т.ч. у довгостроковій перспективі, що сприятиме прийняттю гендерно чутливих рішень, зокрема щодо створення безбар'єрного середовища.

Перспективи подальших досліджень зосереджуватимуться на збалансуванні усіх сфер життєдіяльності територіальної громади з урахуванням пріоритетних напрямів у секторальному розрізі, оцінці ефективності і результативності реалізації генеральних планів і містобудівних документів, використанні бюджетних коштів і приватних інвестицій тощо.

Література

1. Leipzig Charta zur nachhaltigen europäischen Stadt Angenommen anlässlich des Informellen Ministertreffens zur Stadtentwicklung und zum territorialen Zusammenhalt in Leipzig am 24/25.05.2007. *Informationen zur Raumentwicklung*. Heft 4. 2010. 315-319. URL: <https://bit.ly/3MSMRGB> (Дата звернення: 01.06.2023).

2. Руденко Л. Г., Лісовський С. А., Маруняк Є. О. Екологічний імператив у пріоритетах інтегрованого планувального процесу в Україні. *Український географічний журнал*. 2016. № 4. С. 9-16. URL: <https://doi.org/10.15407/ugz2016.04.009> (Дата звернення: 01.06.2023).

3. Чевганова В. Я., Григор'єва О. В. Європейський досвід інтегрованого розвитку міст. *Економіка і регіон*. 2017. № 5(66). С. 10-14.

4. Галушка З. І., Соболев В. О. Концепція інтегрованого розвитку міст: необхідність та можливості застосування в Україні. *Проблеми системного підходу в економіці*. 2019. Вип. № 1 (69). С. 80-85. URL: <https://doi.org/10.32782/2520-2200/2019-1-12> (Дата звернення: 05.05.2023).

5. Головня О. М. і Кондратова М. В. Концепція інтегрованого розвитку міст: європейський досвід та можливості його застосування в Україні. *Економіка, фінанси, менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2021. № 3. С. 178-194. URL: <https://doi.org/10.37128/2411-4413-2021-3-12> (Дата звернення: 05.06.2023).

6. Концепція інтегрованого розвитку м. Вінниці 2030 : проєкт. Вінницька міська рада. 2018. 153 с.

7. Концепція інтегрованого розвитку Житомира до 2030 року. Житомир : ФОП О. В. Журавський, 2019. 258 с.

8. Концепція інтегрованого розвитку міста “Полтава 2030”. Полтавська міська рада. 2018. 297 с.

9. Левченко О., Величко Н., Ковшун Л. Партисипативний підхід та практики на рівні громади. Посібник для громадських активістів та всіх зацікавлених. Фонд громади міста Херсон “Захист”. 2018. 28 с.

Reference

1. Informationen zur Raumentwicklung (2010), “Leipzig Charta zur nachhaltigen europäischen Stadt Angenommen anlässlich des Informellen Ministertreffens zur Stadtentwicklung und zum territorialen Zusammenhalt in

Leipzig am 24/25.05.2007”, *Informationen zur Raumentwicklung*, vol. 4, pp. 315-319, available at: <https://bit.ly/3MSMRGB> (Accessed 01.06.2023).

2. Rudenko, L.G. Lisovskyi, S.A. and Maruniak, Ye.O. (2016), “Environmental imperative in the priorities of the integrated planning process in Ukraine”, *Ukrainskyi geographichnyi zhurnal*, vol. 4, pp. 9-16. <https://doi.org/10.15407/ugz2016.04.009>.

3. Chevganova, V.Ya. and Grygorieva, O.V. (2017), “European experience of integrated urban development”, *Ekonomika i region*, vol. 5(66), pp. 10-14.

4. Galushka, Z.I. and Sobolev, V.O. (2019), “The concept of integrated urban development: necessity and possibilities of application in Ukraine”, *Problemy systemnoho pidhodu v ekonomitsi*. vol. 1 (69), pp. 80-85. <https://doi.org/10.32782/2520-2200/2019-1-12>.

5. Holovnia, O.M. and Kondratova, M.V, (2021), “The concept of integrated urban development: European experience and possibilities of its application in Ukraine”, *Ekonomika, finansy, menedzhment: aktualni pytannia nauky I praktyky*, vol. 3, pp. 178-194. <https://doi.org/10.37128/2411-4413-2021-3-12>.

6. Vinnytska miska rada (2018), *Kontseptsia integrovanogo rozvytku m. Vinnytsa 2030 : proekt* [Concept of integrated development of Vinnytsia 2030], Vinnytsia, Ukraine.

7. Zhytomyrska miska rada (2019). *Kontseptsia integrovanogo rozvytku Zhytomyra do 2030* [Concept of integrated development of Zhytomyr to 2030], FOP Zhuravskyi, Zhytomyr, Ukraine.

8. Poltavaska miska rada (2018), *Kontseptsia integrovanogo rozvytku mista “Poltava 2030”* [Concept of integrated development of city “Poltava - 2030”], Poltava, Ukraine.

9. Levchenko, O. Velychko, N. and Kovshun, L. (2018), *Partysypatyvnyi pidhid ta praktyky na rivni gromad. Posibnyk dlya gromadskyh aktyvistiv ta vsih zatsikavlenyh* [Participatory approach and practices at the community level. A guide for public activists and all interested parties.], Fond gromady mista Kherson, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 08.06.2023 р.